

УДК 316.6

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2019-1-4>**Оксана Шмиглюк**

викладач кафедри психології розвитку та консультування,
Житомирський державний університет імені Івана Франка,
вул. Велика Бердичівська 40, м. Житомир, Україна

РЕФЕРЕНТНА СОЦІАЛЬНА СИСТЕМА СУЧАСНОЇ ОСОБИСТОСТІ (КРОС-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ)

Статтю присвячено вивченню особливостей референтного соціального оточення сучасної особистості. Відомо, що особистість розвивається та формується в процесі входження у соціальне середовище під впливом мікро-, мезо-, макро- та мегафакторів. З огляду на трансформаційні процеси, які відбуваються у світі та безпосередньо в Україні, актуальності та практичної значущості набувають питання щодо особливостей сучасної соціальної системи особистості. З метою вивчення особливостей референтного оточення представників української та польської етнічних груп та значущості його впливу на ці групи використано Демографічний опитувальник (B. Pietruliewicz, J. Tivendell), модифікований та адаптований в Україні Л. Журавльовою та О. Шмиглюк за згодою авторів. Емпірично виявлено існування етнічних та статевих відмінностей у референтності соціального оточення досліджуваних. Констатовано, що у сучасних поляків та українців зацікавленість референтного оточення етнокультурними питаннями знаходяться на середньому рівні. Емпірично доведено наявність достовірних етнічних та статевих відмінностей міри референтності мікросоціуму досліджуваних. Представники жіночої вибірки по-різному оцінюють зацікавленість соціального оточення у етнокультурних питаннях: українки демонструють вищий рівень зацікавленості сім'ї, у порівнянні з поляками, які на перше місце ставлять друзів. Українці вважають найбільш зацікавленими у етнокультурних питаннях друзів, а поляки – вчителів/керівників. Виявлено статеві та етнічні відмінності у референтності думки соціального оточення: для українців найбільш значущою є думка ЗМІ, а для українок – думка батьків. Досліджувані поляки перше місце в рейтингу віддають категорії «референтність друзів», а поляки – думці вчителів/керівників.

Ключові слова: етнічна самосвідомість, соціальне середовище, соціалізація, мікросоціум, мікро-, макро-, мезо-, мегафактори, сім'я, засоби масової інформації, референтність, соціальний інститут, юнацький вік, дорослий вік.

Вступ

Фундаментом для функціонування будь-якої успішної країни є сформована, самодостатня, психологічно здорова, етнічно та національно свідомо особистість. Оскільки природа особистості є соціальною, необхідно зважати на соціальні детермінанти (соціальні інститути, соціальні агенти) її розвитку, становлення в цілому та в процесі формування її самосвідомості, зокрема. У контексті сучасних реалій європейської спільноти, зважаючи на процеси євроінтеграції України, актуальності набуває дослідження соціальних чинників становлення особистості. Оскільки, за ментальністю, історичним досвідом Польща та Україна мають багато спільного, тому вважаємо доцільним провести крос-культурне дослідження в цих державах. У психологічній науці проблема впливу соціальних факторів на формування особистості вивчена достатньо широко, але на сьогодні вони певним чином втрачають свою актуальність з огляду на трансформаційні процеси, які відбуваються у світі.

Дослідження соціалізації особистості відбувається у контексті суб'єкт-суб'єктного підходу (У. Томас, 1977; Дж. Мід, 1988; Ольшанський, 2002; Кон 1980 та інш.) та суб'єкт-об'єктного підходу (Дюрк-

гейм, 1899; Парсон, 1952 та інш.). Окремі праці присвячені вивченню соціалізації у контексті становлення особистості (Рибалка, 1998; Столяренко, 2001; Hettema, 1979), факторів та механізмів соціалізації (Мудрик, 2011; Москаленко, 2013), а також дослідженню компонентів соціалізації (Соколов, 1972), особливостей етнічно-расової соціалізації (Huguley J.P., 2019; Wang M.-T., 2019; Vasquez A.C., Guo J., 2019). Наразі немає єдиного визначення даного феномену. Науковці описують соціалізацію як процес входження індивіда в соціальне середовище, пристосування до нього, освоєння певних ролей і функцій; процес формування людини як особистості, її соціального становлення, включення у різні системи суспільних відносин, засвоєння людиною знань, норм поведінки; процес входження індивіда в суспільство, активного засвоєння ним соціального досвіду, соціальних ролей, норм, цінностей, необхідних для успішної життєдіяльності в даному суспільстві (Москаленко, 2013; Мудрик, 2011).

Нам імпонує підхід Е. Соколова, який в соціалізації виокремлює такі компоненти як: *гомінізацію* (прилучення індивіда до роду); *соціальну адаптацію* (стандартизація мови, жестів, сприймання, морально-психо-

логічних стереотипів, формування соціального характеру, засвоєння загальних цінностей, значень, символів; *інкультурацію* (засвоєння культурної спадщини, збагачення духовного світу особистості); *інтеграцію особистості* (розвиток специфічної ієрархії мотивів, цінностей, інтересів, формування почуття особистісної ідентичності, відповідності між різними психічними процесами і станами) (Москаленко, 2013).

У своїй роботі спираємося на погляди А. Мудрика (Мудрик, 2011), який виділяє 4 групи факторів соціалізації особистості: мегафактори (космос, планета, світ, інтернет), макрофактори (країна, етнос, суспільство, держава), мезофактори (регіон, місто, село); мікрофактори (сім'я, групи ровесників, виховні та навчальні організації, різноманітні громадські, державні, приватні організації, мікросоціум).

Отже, в процесі розвитку та соціалізації особистості важливу роль відіграє сім'я, як перший інститут соціалізації. Дитина пізнає, розуміє, формує думку про себе та оточуючий світ, набуває первинного досвіду взаємодії, створює свою систему цінностей на основі транзакцій з батьками. Саме в сім'ї дитина починає засвоювати основні способи взаємодії з оточуючими (батьки, брати/сестри, родичі), починають формуватися цінності, норми та правила поведінки із соціумом, бачення себе та ставлення до світу цілому. Згодом, у процесі соціалізації (дитячий майданчик, дитячий садок, розвивальні гуртки, початкова школа), коло спілкування дитини розширюється, збільшується спектр соціальних ролей, опановуються нові способи та форми взаємодії.

Вивченню проблеми впливу сімейного виховання на розвиток особистості присвячена значна кількість психолого-педагогічних досліджень. Так, дослідженням сімейних систем та механізмів прив'язаності займалися М. Боуен (2015), М. Ніколсон (2003). Типологічним та видовим особливостям сім'ї присвячені праці В. Леві (1973), А. Антонова (2005), В. Медкова (2005), Є. Силяєва (2002), С. Діденко (2009), О. Козлова (2009). Вплив сімейних взаємин на становлення особистості дитини вивчали О. Бондарчук (2001), А. Варга (2001), О. Захаров (1997), А. Лічко (2009). Психологічні функції сім'ї розкриваються у працях О. Здравомислова (2007), Дж. Фрімена (1996), Є. Ейдемилера (1999), І. Гребеннікова (2014). Дослідженням питань формування етнічної самосвідомості в родині займалася В. Левкович (2003), крос-культурні особливості сім'ї, як чинника становлення етнічної самосвідомості досліджували Л. Журавльова (2017), Т. Коломієць (2017), О. Шмиглюк (2017), а психологічні особливості біетнічних сімейних стосунків вивчала З. Айгумова (2014).

В процесі взаємодії та комунікації із оточуючими особа отримує інформацію про себе, про інших, про навколишню дійсність, на основі чого вибудовує свою поведінку, отримує життєвий досвід. Важливим дже-

релом інформації в наш час є засоби масової інформації, доступ до яких є цілодобовим. Засоби масової інформації – серйозний чинник впливу на свідомість особистості. Інтернет, телебачення, радіо тощо – все це щоденно впливає на вибір людини, починаючи від їжі на сніданок, завершуючи вибором президента держави (Войскунсуй, 2000; Крат, 2016).

Засоби масової інформації – це система різних установ, створених для публічного, швидкісного розповсюдження інформації про події та явища у світі або країні, зорієнтованих на виконання певних суспільних, групових та індивідуальних завдань. З метою орієнтування у різних інформаційних потоках держава повинна формувати інформаційну культуру як одну з складових загальної культури особистості. Також варто зазначити, що засоби масової інформації можуть впливати на особистість як позитивно (пропаганда й поширення в житті суспільства високих культурних та моральних цінностей, формування етнічної та національної самосвідомості), так і негативно (інформаційне перевантаження, деструктивна, неправдива інформація, що, у свою чергу, послаблює здатність критично мислити) (Вереніч, 2004).

Місце та роль мас-медіа в українських реаліях досліджували Л. Губерський (2001), В. Вергун (2014), В. Іванов (2010), А. Москаленко (1998), Д. Крат (2016). Позитивні та негативні аспекти впливу засобів масової інформації на молоде покоління висвітлені у працях С. Кушнарєва (2009). Вплив засобів масової інформації на формування духовності особистості та суспільства досліджувала А. Сухорукова (2006).

Як бачимо, науковці надають важливе значення соціальному середовищу (сім'ї, засоби масової інформації, різноманітним соціальним інститутам) в процесі особистісного розвитку. Бо саме в процесі соціалізації в ході суб'єкт-суб'єктної взаємодії з соціальними агентами та соціальними інститутами людиною засвоюються основні поведінкові стратегії, формуються стереотипи, морально-етичні та культурні норми, задовольняється потреба у прийнятті, приналежності, психологічній підтримці й захисті, відбувається рефлексія себе та оточуючих, вибудовується Я-образ та образ оточуючого світу, формується самосвідомість.

У цьому контексті доцільним є дослідження етнічних та статевих особливостей референтного соціального середовища сучасної особистості.

Мета та завдання

Процеси соціалізації, особистісного та соціального розвитку, становлення свідомості та самосвідомості відбуваються на всіх вікових етапах під безпосереднім або опосередкованим впливом різноманітних соціальних факторів. Метою нашого дослідження було вивчення особливостей референтного оточення представників української та польської етнічних груп та значущості його впливу на ці групи. В основу дослідження було покладено припущення про те, що існують крос-культурні відмінності в оцінці українцями та

поляками міри зацікавленості їх соціального оточення етнокультурними питання та ваги референтності цього оточення. Відповідно до мети дослідження були поставлені такі завдання:

1. Діагностика міри зацікавленості соціального оточення українських та польських респондентів етнокультурними проблемами, їх порівняльний аналіз, знаходження статевої та етнічної відмінностей.

2. Дослідження ваги референтності оточуючого середовища обох вибірок, виявлення достовірних етнічних та статевої відмінностей, їх порівняльний аналіз.

Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань нами використовувався комплекс методів: емпіричний метод (Демографічний опитувальник (B. Pietrulewicz, J. Tivendell)), методи статистичної обробки даних: (обчислення середніх показників), порівняння незалежних вибірок (t-критерій Стюдента). Автоматизована обробка даних здійснювалася за допомогою пакету програм STATISTIKA 6.0. Демографічний опитувальник (B. Pietrulewicz, J. Tivendell) модифікований та адаптований до українських реалій Л. Журавльовою та О. Шмиглюк (за згодою авторів). Поданий опитувальник містить три шкали: шкала виміру особистісної та соціальної ідентичності; шкала вивчення аутостереотипів та гетеростереотипів;

Відповідно до предмету дослідження було проаналізовано та проінтерпретовано лише ту частину опитувальника, яка дає змогу вивчити рівень зацікавленості етнокультурними процесами соціального оточення досліджуваних та міру референтності для досліджуваних цього оточення. Досліджувалися мікрофактори (найближче соціальне оточення: сім'я, друзі, вчителі/керівники) та мегафактори/макрофактори (ЗМІ).

Методика (шкала виміру етнічних інтересів мікросоціуму досліджуваних та міри референтності цього мікросоціуму) містить дві частини: 1) рефлексивна оцінка міри зацікавленості соціального оточення досліджуваних етнокультурними питаннями; 2) міра референтності для досліджуваних їх соціального оточення.

Кожна шкала містить 4 твердження, які оцінюються від 1 до 9 балів (1 - найбільше відповідає мені, 9 – зовсім не відповідає). Нами запропоновано таку градацію рівнів зацікавленості та референтності у відповідності до показників:

- ✓ високий рівень зацікавленості/референтності – від 1 до 3 балів;
- ✓ середній рівень зацікавленості/референтності – від 3 до 7 балів;
- ✓ низький рівень зацікавленості/референтності – від 7 до 9 балів.

Базою дослідження були навчальні заклади України: Житомирський державний університет імені Івана Франка, Житомирський національний агроєкологіч-

ний університет та Польщі: WSM Вища школа менеджера у м. Варшаві. Вибірку склали 394 особи (203 українця та 191 поляк віком від 14 до 45 років). Опитування проводилося впродовж 2015-2018 років.

Результати

Відповідно до завдань, дослідження складалося з чотирьох етапів (кожне завдання вирішувалося в 2-х етапах).

На *першому етапі* визначалися рівні зацікавленості соціального оточення української та польської вибірок етнокультурними питаннями (таблиця 1). На даному етапі дослідження вирішувалися наступні завдання:

1. Діагностика суб'єктивного бачення досліджуваних обох вибірок щодо міри зацікавленості соціального оточення етнокультурними проблемами, створення ієрархічних систем рефлексії оцінок зацікавленості їх порівняльний аналіз, знаходження етнічних відмінностей.

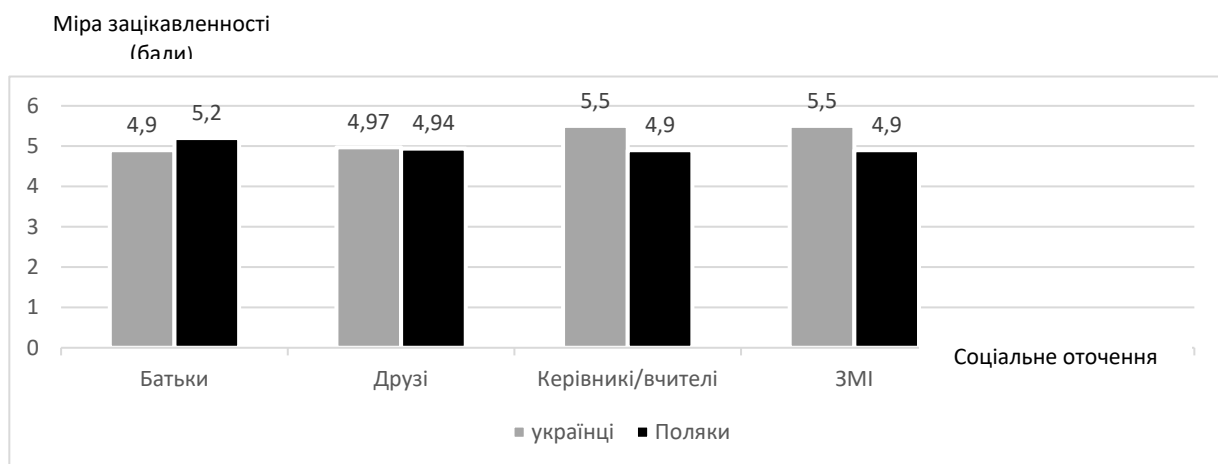
2. Виявлення внутрішньо групових особливостей рефлексії оцінок зацікавленості суб'єктів соціального середовища в обох вибірках.

3. Визначення достовірності крос-культурних відмінностей у мірі зацікавленості вибірок.

Виявлено, що зацікавленість соціального оточення українців та поляків у етнокультурних питаннях знаходиться на середньому рівні. Встановлено відмінності в ієрархічних системах зацікавленості етнокультурними питаннями суб'єктів оточуючого середовища обох вибірок. На думку українців, найбільший інтерес до етнокультурних питань проявляють батьки (4,9 бали) та друзі (4,97 бали), а найменший інтерес мають вчителі/керівники та ЗМІ (по 5,5 балів). Зовсім інша ієрархія зацікавленості етнокультурними питаннями суб'єктів оточуючого середовища утворилася у досліджуваних-поляків: на перше місце вони ставлять «зацікавленість вчителів/керівників» та «зацікавленість ЗМІ» (по 4,9 бали), наступним за мірою значущості є конструкт «зацікавленість друзів» (4,94 бали) і на останнє місце вони ставлять «зацікавленість батьків» (5,2 бали).

Констатовано, що ієрархічна структура оцінки міри зацікавленості соціального оточення польської вибірки є однорідною і не має достовірних і значущих відмінностей, на відмінну від української вибірки, де виявлено значущі відмінності. Українці диференціюють рівень зацікавленості соціального оточення за категоріями «зацікавленість батьків» та «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=-3,021$; $p=0,0026$); «зацікавленість ЗМІ» та «зацікавленість батьків» ($t=-2,66$; $p=0,00812$); «зацікавленість друзів» та «зацікавленість керівників/вчителів» ($t=-2,604$; $p=0,0095$); «зацікавленість друзів» та «зацікавленість ЗМІ» ($t=-2,267$; $p=0,0238$);

Таблиця 1.

Оцінка респондентами міри зацікавленості соціального оточення в етнокультурних питаннях

Припускаємо, що такі дані є свідченням сформованої зрілої етнічної ідентичності поляк, та процесу формування етнічної ідентичності українців, що зумовлений актуальними проблемами сьогодення.

Виявлено достовірні крос-культурні відмінності у рефлексії оцінок міри зацікавленості за категоріями «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=-2,56$; $p=0,0107$) та «зацікавленість ЗМІ» ($t=-2,015$; $p=0,045$).

На *другому етапі* дослідження визначалися ваги референтності соціального оточення української та польської вибірок (таблиця 2) та вирішувалися наступні завдання:

1. Діагностика ваги референтності суб'єктів/об'єктів соціального середовища обох вибірок, створення ієрархічних систем референтності суб'єктів/об'єктів соціального середовища, виявлення достовірних етнічних відмінностей, їх порівняльний аналіз.

2. Виявлення внутрішньо групових достовірних відмінностей у мірі референтності соціального оточення в обох вибірках.

3. Визначення достовірності крос-культурних відмінностей у мірі референтності соціального оточення вибірок.

Виявлено середній рівень значущості соціального оточення для досліджуваних. Встановлено відмінності в ієрархічних системах міри референтності соціального оточення української та польської вибірок. Для українців найбільш значущою є думка ЗМІ (5 балів) та вчителів/керівників» (5,2 бали), а для досліджуваних

поляків – думка вчителів/керівників (4,5 бали) та друзів (4,6 бали). На середній рівень по значущості обидві вибірки віднесли думку батьків. Найменше значення українці надають думці друзів (5,4 бали), а поляки – думці ЗМІ (4,9 бали).

Констатовано, що ієрархічні структури міри референтності соціального оточення польської та української вибірок є однорідними та не мають достовірних значущих відмінностей.

Виявлено достовірні крос-культурні відмінності у мірі референтності соціального оточення за категоріями: «референтність батьків» ($t=-2,705$; $p=0,00719$); «референтність друзів» ($t=-3,482$; $p=0,00056$); «референтність вчителів/керівників» ($t=-2,672$; $p=0,00791$).

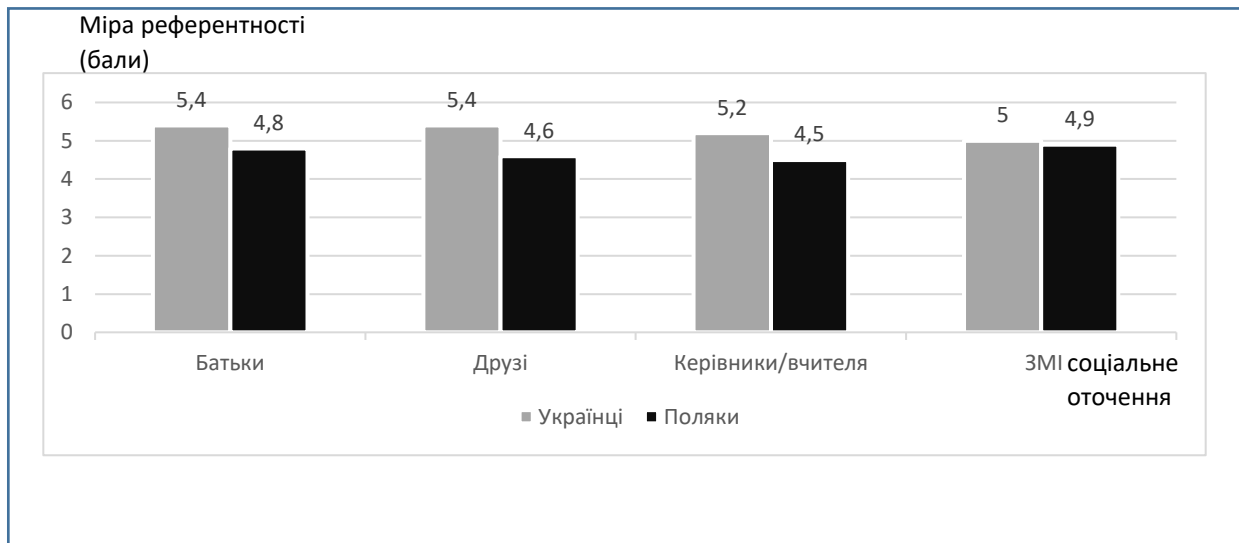
На *третьому етапі* визначилися крос-культурні статеві особливості у мірі зацікавленості етнокультурними питаннями соціального оточення досліджуваних (таблиця 3) та вирішувалися наступні завдання:

1. Діагностика суб'єктивного бачення досліджуваних обох статей української та польської вибірок щодо міри зацікавленості їх оточення етнокультурними питаннями, створення ієрархічних систем рефлексії оцінок зацікавленості вибірок їх порівняльний аналіз, знаходження крос-культурних статевих відмінностей.

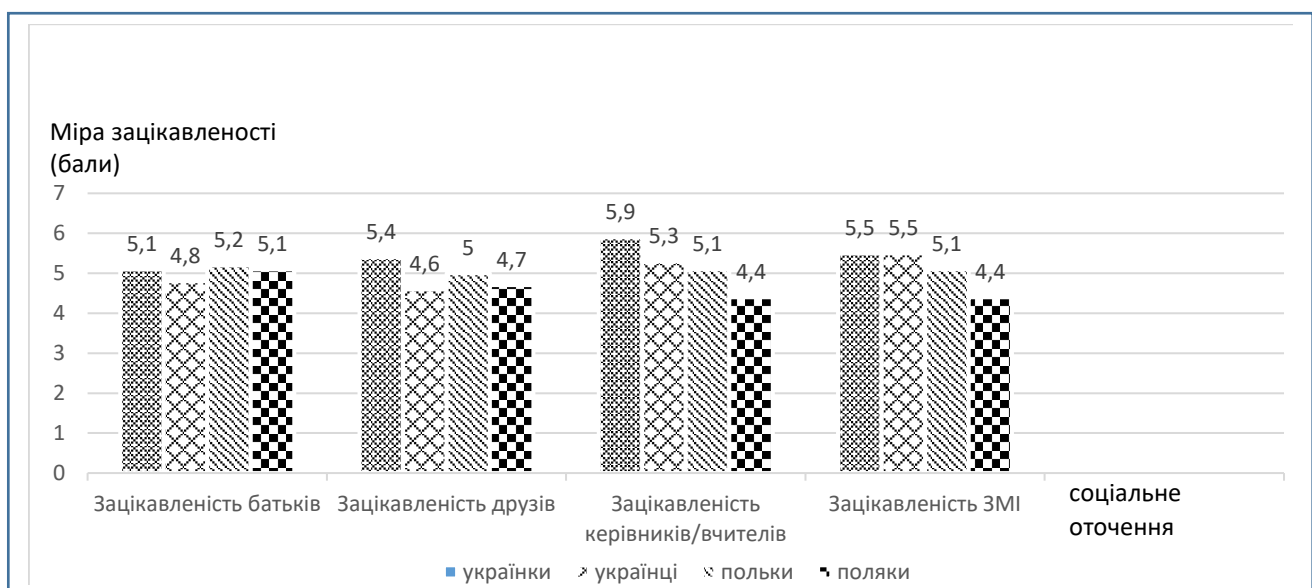
2. Визначення достовірності крос-культурних статевих відмінностей у мірі зацікавленості вибірок.

3. Виявлення внутрішньо групових особливостей рефлексії оцінок зацікавленості суб'єктів соціального середовища в чотирьох вибірках.

Таблиця 2.

Оцінка респондентами міри референтності думки соціального оточення

Таблиця 3.

Оцінка респондентами міри зацікавленості соціального оточення в етнокультурних питаннях

Виявлено, що зацікавленість соціального оточення українців/українок та поляків/польок у етнокультурних питаннях знаходиться на середньому рівні. Встановлено статеві відмінності в ієрархічних системах зацікавленості в етнокультурних питаннях суб'єктів оточуючого середовища українців. На думку чоловіків-українців, найбільш зацікавленими є друзі (4,6 бали) та батьки (4,8 бали). Найменш зацікавленими є вчителі/керівники (5,3 бали) та ЗМІ (5,5 бали). Українки вважають, що серед їхнього оточення найбільше цікавляться етнокультурними питаннями батьки

(5,1 бали), а менше – друзі (5,4 бали), ЗМІ (5,5 бали), вчителі/керівники (5,9 бали). Виявлено статеві відмінності в ієрархічних системах зацікавленості в етнокультурних питаннях суб'єктів оточуючого середовища польських респондентів. Поляки на перше місце ставлять такі конструкти як «зацікавленість вчителів/керівників» та «зацікавленість ЗМІ» (по 4,4 бали), друге місце займає конструкт «зацікавленість друзів» (4,7 балів) і на останньому місці – «зацікавленість батьків» (5,1 бали). Досліджувані польки на перше місце став-

лять такий конструкт як «зацікавленість друзів» (5 балів), наступні місця віддають конструктам «зацікавленість керівників», «зацікавленість ЗМІ» (по 5,1 бали) та на останнє місце ставлять «зацікавленість батьків» (5,2 бали).

Виявлено достовірні статеві відмінності у рефлексії оцінок міри зацікавленості соціального оточення української вибірки за категоріями «зацікавленість друзів» ($t=2,346$; $p=0,0199$); «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=2,059$; $p=0,0407$). У представників польської етнічної групи достовірних статевих відмінностей не виявлено. Констатовано достовірні крос-культурні відмінності у жіночій вибірці за категоріями: «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=2,823$; $p=0,00526$); та у чоловічій вибірці за категорією «зацікавленість ЗМІ» ($t=2,204$; $p=0,0291$).

Виявлено статистично значимі статево-етнічні відмінності у досліджуваних жінок-українок та чоловіків-поляків за категоріями «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=-3,816$; $p=0,000217$), «зацікавленість ЗМІ» ($t=-2,386$; $p=0,0185$).

Констатовано, що ієрархічні структури оцінки міри зацікавленості соціального оточення польської вибірки (чоловіки та жінки) є однорідними і не мають достовірних значущих відмінностей, на відміну від української вибірки, де виявлено значущі відмінності.

Українки диференціюють рівень зацікавленості соціального оточення за категоріями «зацікавленість батьків» та «зацікавленість вчителів/керівників» ($t=-2,868$; $p=0,00461$), а чоловіки – за категоріями «зацікавленість ЗМІ» та «зацікавленість батьків» ($t=-2,380$; $p=0,0181$); «зацікавленість друзів» та «зацікавленість ЗМІ» ($t=-2,642$; $p=0,00881$).

Четвертий етап передбачав визначення статевих відмінностей у мірі референтності соціального оточення української та польської вибірок обох статей (таблиця 4.). На даному етапі дослідження вирішувалися наступні завдання:

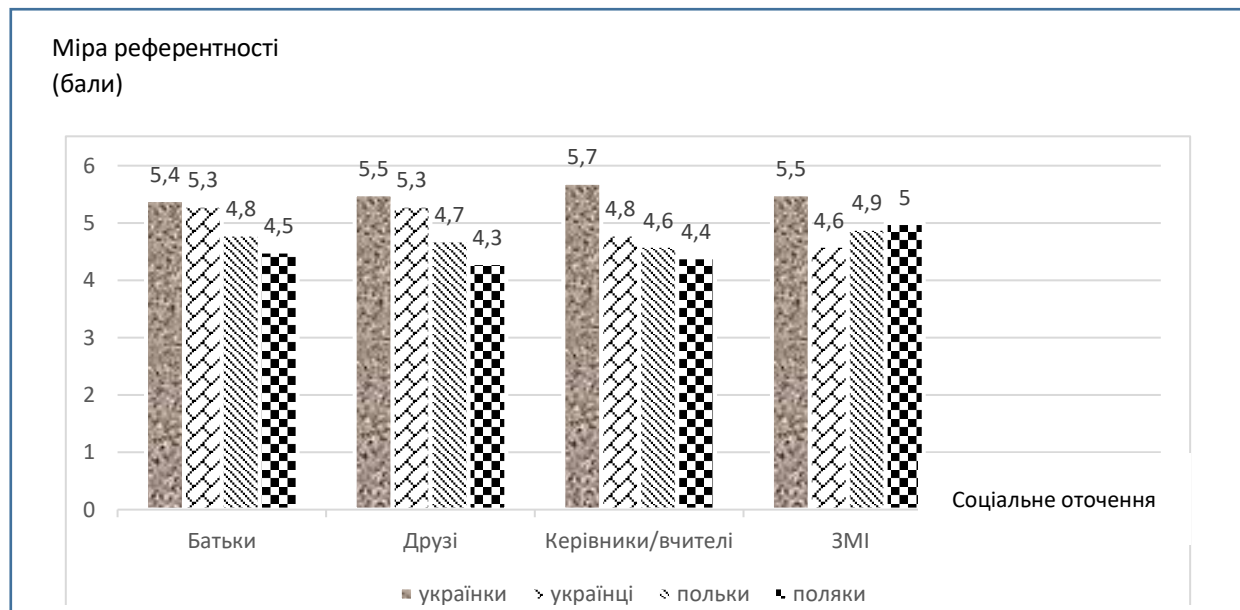
1. Діагностика міри референтності суб'єктів/об'єктів соціального середовища української та польської вибірок обох статей, створення ієрархічних систем референтності суб'єктів/об'єктів соціального середовища досліджуваних, виявлення достовірних крос-культурних статевих відмінностей, їх порівняльний аналіз.

2. Виявлення внутрішньо групових достовірних відмінностей у мірі референтності соціального оточення в чотирьох вибірках.

3. Визначення достовірності статевих крос-культурних відмінностей у мірі референтності соціального оточення вибірок.

Таблиця 4.

Оцінка респондентами міри референтності думки соціального оточення

Констатовано середній рівень значущості соціального оточення для досліджуваних чоловіків та жінок обох етнічних груп. Встановлено статеві відмінності в ієрархічних системах ваги референтності соціального оточення української вибірки. Для чоловіків-українців

найбільш значущою є думка ЗМІ (4,6 бали) та вчителів/керівників (4,8 бали), найменш значущою є думка батьків та друзів (5,3 бали). Для українок найбільш референтними є батьки (5,4 бали), друзі та ЗМІ (5,5 бали) та найменш референтними є вчителі/керівники (5,7 балів).

Виявлені статеві відмінності в ієрархічних системах ваги референтності соціального оточення польської вибірки поляки на перше місце ставлять категорію «референтність друзів» (4,3 бали), середні позиції займають категорії «референтність вчителів/керівників» (4,4 бали), «референтність батьків» (4,5 бали) та на останньому місці є «референтність ЗМІ» (5 балів). Для польок важливими є думка вчителів/керівників (4,6 бали), друзів (4,7 бали) та батьків (4,8 бали). найменш значущою є думка ЗМІ (4,9 бали).

Виявлено достовірні статеві відмінності міри референтності соціального оточення за категоріями «референтність вчителів/керівників» ($t=3,0458$; $p=0,00263$), «референтність ЗМІ» ($t=2,688$; $p=0,00778$) у представників української етнічної групи. У представників польської етнічної групи достовірних статевих відмінностей не виявлено. Констатовано достовірні крос-культурні відмінності у жіночій вибірці за категоріями: «референтність батьків» ($t=-1,988$; $p=0,0481$), «референтність вчителів/керівників» ($t=-3,592$; $p=0,000419$), «референтність друзів» ($t=-2,823$; $p=0,00526$) та у чоловічій вибірці за категорією «референтність друзів» ($t=-2,322$; $p=0,0216$).

Виявлено статистично значимі статево-етнічні відмінності у досліджуваних українок та поляків за категоріями «референтність вчителів/керівників» ($t=-2,992$; $p=0,00336$), «референтність друзів» ($t=-3,0356$; $p=0,00295$), «референтність батьків» ($t=-2,0457$; $p=0,0430$) та у досліджуваних польок й українців за категорією «референтність друзів» ($t=-2,131$; $p=0,0341$).

Констатовано, що ієрархічні структури міри референтності соціального оточення польської вибірки (чоловіки та жінки) є однорідними і не мають достовірних значущих відмінностей, на відмінну від української вибірки, де виявлено значущі відмінності. Українці (чоловіки) диференціюють міру референтності соціального оточення за категоріями «референтність батьків» та «референтність вчителів/керівників» ($t=-2,0810$; $p=0,0385$); «референтність ЗМІ» та «референтність батьків» ($t=-2,573$; $p=0,0107$); «референтність друзів» та «референтність ЗМІ» ($t=2,320$; $p=0,0212$). Виявлено, що ієрархічна структура міри референтності соціального оточення українок є однорідною і не має достовірних значущих відмінностей.

Обговорення

Проведений статистичний аналіз дозволив дослідити та виявити крос-культурні відмінності в оцінці українцями та поляками міри зацікавленості їх соціального оточення етнокультурними питаннями та ваги референтності цього оточення. Раніше дослідження зосереджувалися на вивченні факторів соціалізації в процесі розвитку особистості (Мудрик, 2011; Москаленко, 2013), на значимості дії засобів масової інформації на свідомість особистості (Войскунський, 2000; Крат, 2016) на крос-культурні відмінності впливу сім'ї в процесі становлення особистості (Журавльова, 2017;

Коломієць, 2017; Шмиглюк, 2017; Айгумова, 2014). Наш науковий пошук був спрямований на дослідження ієрархічної структури соціального оточення сучасної особистості.

Виявлено, що ієрархічна структура оцінки міри зацікавленості соціального оточення етнокультурними питаннями польської вибірки (чоловіки та жінки) є однорідною і не має достовірних значущих відмінностей, на відмінну від української вибірки, де виявлено значущі відмінності. Отримані дані можуть бути свідченням сформованої зрілої етнічної ідентичності поляк, та процесу формування етнічної ідентичності українців, що зумовлений актуальними проблемами сьогодення.

Також виявлено, що ієрархічні структури міри референтності соціального оточення польської вибірки (чоловіки та жінки) є однорідними і не мають достовірних значущих відмінностей, на відмінну від української вибірки, де виявлено значущі відмінності.

Можемо припустити, що виявленні етнічні відмінності, є свідченням стабільної цілеспрямованої соціальної політики Польської держави щодо формування етнічної/національної культури громадян, етнічно-національних цінностей, громадянської єдності. Україна ж тривалий час своєї державної історії перебувала під дією різних країн, що відбивається на внутрішньому роз'єднанні українців, яке спостерігається і до теперішнього часу. Як наслідок, в українців на достатньому державному рівні не сформовано етнічно-національної культури.

Висновки

1. Існують достовірні крос-культурні відмінності в ієрархічній структурі оцінки зацікавленості соціального оточення досліджуваних етнокультурними питаннями. Як польські так і українські респонденти оцінюють міру зацікавленості суб'єктів/об'єктів оточуючого середовища на помірному рівні. У поляків спостерігається зацікавленість на мікро та мегарівнях, а в української вибірки на мікрорівні.

2. Поляки не диференціюють міру зацікавленості різних соціальних груп, на відмінну від українців, які мають достовірно значущу ієрархічну структуру міри зацікавленості соціального оточення етнокультурними питаннями.

3. Виявлено достовірні крос-культурні відмінності у мірі референтності соціального оточення. Найбільш вагомою для представників польської етнічної групи є думка мікросередовища (вчителі/керівники), а для української – макросередовища (ЗМІ).

ЛІТЕРАТУРА

1. Вереніч Н. Особливості тривожності сучасних підлітків / Н. Вереніч // Психолог. – 2004. – №23-24. – С. 41-42.
2. Войскунский А. Е. Феномен зависимости от Интернета / А. Е. Войскунский // Гуманитарные исследования в Интернете. – Москва: Можайск-Терра, 2000. – С. 64-95.

3. Крат Д. А. Вплив засобів масової інформації на розвиток особистості у підлітковому віці / Д. А. Крат. // Науковий часопис національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки. – 2016. – №4. – С. 241–247.

4. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – Київ: Фенікс, 2013. – 540 с.

5. Мудрик А. В. Социализация человека: учеб. пособие для студентов высших учебных заведений / А. В. Мудрик. – Москва: Московского психолого-социального института, 2011. – 736 с.

6. Huguley J. P., Wang M.-T., Vasquez A. C., Guo J. Parental ethnic-racial socialization practices and the construction of children of color's ethnic-racial identity: a research synthesis and meta-analysis // *Psychological Bulletin*. – 2019. – Volume: 145, Issue: 5. – Pages: 437-458.

7. Zhuravleva L. The family as a factor of the ethnic selfconsciousness formation of the personality (cross-cultural study) / L. Zhuravleva, T. Kolomiets, O. Shmygliuk. // *Web of Scholar*. – 2018. – №8. – С. 16–23.

8. Leszcz J., Magierek K., Pietrulewicz B., Tivendell J. ME-YOU, WE-THEY – a couple of words about national stereotypes on the example of Polish and Canadian respondents // *Journal: Polish Journal of Social Science*. – 2014. – Volume: IX, Issue: 1. – Pages: 105-136.

REFERENCES

1. Verenich, N. (2004). Osoblyvosti tryvozhnosti suchasnykh pidlitkiv [Features of the anxiety of modern teens]. *Psykholog – Psychologist*, 23-24, 41-42 [in Ukrainian].

2. Voiskunskii, A. E. (2000). *Fenomen zavisimosti ot Interneta [The phenomenon of dependence on the Internet]*. Moskva: Mozhaisk-Terra [in Russian].

3. Krat, D. A. (2016). Vplyv zasobiv masovoi informatsii na rozvytok osobystosti u pidlitkovomu vitsi [Influence of the mass media on the development of personality in adolescence]. *Naukovyi chasopys natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 12. Psykholohichni nauky – Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. ser. 12. Psychological Sciences*, 4, 241–247 [in Ukrainian].

4. Moskalenko, V. V. (2013). *Sotsializatsiia osobystosti: monohrafiia [Socialization of personality: monograph]*. Kyiv: Feniks [in Ukrainian].

5. Mudrik, A. V. (2011) *Sotsializatsiia cheloveka: ucheb. posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenii [Human Socialization: A Textbook for Students at Higher Educational Institutions]*. Moscow: Moskovskogo psikhologo-sotsialnogo instituta [in Russian].

6. Huguley, J. P., & Wang, M.-T., & Vasquez, A. C., & Guo, J. (2019). Parental ethnic-racial socialization practices and the construction of children of color's ethnic-racial identity: a research synthesis and meta-analysis. *Psychological Bulletin*. Volume: 145, Issue: 5, 437-458[in English].

7. Zhuravleva, L., & Kolomiets, T., & Shmygliuk, O. (2018). The family as a factor of the ethnic self-consciousness formation of the personality (cross-cultural study). *Web of Scholar*, 8, 16–23[in Ukrainian].

8. Leszcz, J., & Magierek, K., & Pietrulewicz, B. & Tivendell, J. (2014). ME-YOU, WE-THEY – a couple of words about national stereotypes on the example of Polish and Canadian respondents. *Journal: Polish Journal of Social Science*. Volume: IX, Issue: 1, 105-136[in English].

Oksana Shmyhlyuk,

Lecture,

*Department of Developmental Psychology and Consultancy,
Zhytomyr Ivan Franko State University,
40, Velyka Berdychivska Str., Zhytomyr, Ukraine*

REFERENTIAL SOCIAL SYSTEM OF MODERN PERSONALITY (CROSS-CULTURAL ASPECT)

The article deals with the study of the reference social environment peculiarities of modern personality. It is known that the personality develops and forms in the process of entering the social environment under the influence of micro-, meso-, macro- and mega-factors. According to the transformational processes that take place in the world and particularly in Ukraine, the issues concerning modern social system peculiarities of the personality acquire relevance and practical significance. In order to investigate the reference environment peculiarities of representatives of Ukrainian and Polish ethnic groups and the significance of their influence on these groups, the Demographic Questionnaire by B. Pietrulewicz and J. Tivendell was used. It was modified and adapted by L. Zhuravlyova and O. Shmyglyuk in Ukraine by the agreement of the authors. The existence of ethnic and sexual differences in the reference social environment of the testees is studied empirically. It is stated that the interest of the contemporary Poles and Ukrainians in the reference environment with ethnocultural issues is at an average level. The presence of ethnic and sexual differences in the reference of microcommunity has been proved empirically. The representatives of the female sample differ in their assessment of the

interest of the social environment in ethnocultural issues. Ukrainian women show a higher level of the interest in family, compared to the Poles who consider that friends are more important. Ukrainians are believed to be the most interested in the ethnocultural issues of friends, and Poles – teachers and employers. The sexual and ethnic differences in the reference point of the social environment are specified. Mass media are the most significant for Ukrainian men, parents' opinion is significant for Ukrainian women. The Polish men make an emphasis on the "referencing friends", and Polish women give a great prominence to the opinion of teachers and employers.

Keywords: ethnic self-consciousness, social environment, socialization, microcommunity, micro-, macro-, meso-, megafactors, family, mass media.

Подано до редакції 16.06.2019

УДК. 159.923.31

DOI: <https://doi.org/10.24195/2414-4665-2019-1-5>

Юрий Чебан,

аспирант кафедры теории и методики практической психологии,

Алексей Чебыкин,

доктор психологических наук, профессор, академик,

Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского,

ул. Старопортофранковская, 26, г. Одесса, Украина.

ПРИРОДА ЭМОЦИОНАЛЬНО-ВОЛЕВОГО ПОТЕНЦИАЛА СПОРТСМЕНА

Актуальность изучения проблемы развития эмоционально-волевого потенциала спортсменов, участвующих в международных соревнованиях обусловлено повышенными требованиями не только к физическим, но и к психологическим характеристикам спортсменов. Достижение высокого спортивного результата во многом зависит от мобилизации всех внутренних возможностей спортсмена в ответственной ситуации спортивного соревнования. Уровень эмоционально-волевого потенциала выступает как показатель для спортивного отбора и проведения психологической подготовки спортсменов. Цель исследования состоит в раскрытии природы, способов диагностики эмоционально-волевого потенциала спортсмена. Применялись теоретические методы исследования: анализ монографической литературы, систематизация научных источников, сравнение и обобщение данных, категоризация. Проведенное исследование показало, что эмоционально-волевой потенциал характеризуется явными и скрытыми мобилизационными резервами возможностей человека преодолевать возникающие препятствия на пути достижения цели в разных условиях спортивной деятельности. Внутренними условиями развития эмоционально-волевого потенциала спортсмена являются: психофизиологическая основа эмоционально-волевых качеств, уровень развития этих качеств, направленность спортсмена на совершенствование эмоционально-волевых качеств личности. В качестве внешних условий раскрытия спортсменом своего эмоционально-волевого потенциала выступают: включение в экстремальную деятельность; самовоспитание волевых качеств; влияние тренера, который создаёт условия для выявления спортсменом своих скрытых возможностей.

Ключевые слова: потенциал, эмоциональный потенциал, волевой потенциал, эмоционально-волевой потенциал, личность спортсмена.

Вступление

Занятия физической культурой и спортом благотворно воздействуют на психическое и физическое здоровье личности. В этой деятельности есть возможность физического совершенствования и личностного роста. Спорт высших достижений с его необходимостью участвовать и добиваться победы в ответственных международных спортивных соревнованиях предъявляет повышенные требования к физическим и психологическим характеристикам спортсмена. Среди психологических характеристик немаловажное значение имеет высокий уровень эмоционально-волевого потенциала

спортсмена. Реализация физических возможностей во многом зависит от способности спортсмена в ответственной ситуации спортивного соревнования психологически мобилизоваться, проявив при этом смелость, выдержку, энергичность, терпеливость и т.п. Для спортивного отбора и проведения психологической подготовки спортсменов важно выявлять и развивать их эмоционально-волевой потенциал.

К настоящему времени различные аспекты проблемы развития эмоционально-волевого потенциала спортсмена рассматривались в отечественной и зарубежной психологии. В частности, эмоциональная